

Hotimir Tivadar
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.54.29-37

Oče Stanislav Škrabec – jezikoslovec in oče slovenske fonetike ter pravorečja

O patru Stanislavu Škrabcu je bilo v zadnjih dveh desetletjih napisanih mnogo razprav. Ob stoti obletnici bomo skušali umestiti njegovo delo v takratni in današnji čas. Ob tem pa bomo izpostavili njegov pomen za razvoj slovenskega jezika in posledično družbe kot celote, ki se je v času po njegovi smrti postopoma razvila v enakopravno državo Evropske unije. In to tudi zaradi njegovega dela in prizadevanj ter razmišljanj o slovenskem javnem govoru, kar je večinoma zapisoval na platnice frančiškanskega časopisa *Cvetje z vertov sv. Frančiška*.

pravorečje, fonetika, slovenski jezik, knjižni jezik, jezikovna norma, Stanislav Škrabec

Over the last two decades many papers have been written about Fr. Stanislav Škrabec. On the centenary of his death, an attempt will be made to relate his work to his own time and to the present. The emphasis will be on his contribution to the development of the Slovene language and consequently to the society as a whole, which since his death has gradually developed into an equal member of the European Union. This is partly down to his work and strivings, as well as his reflections on Slovene public speech, which he wrote largely on the cover of the Franciscan newspaper *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (Flowers from St. Francis's Garden).

orthoepy, phonetic, Slovene language, standard language, linguistic norm, Stanislav Škrabec

1 Uvod o Stanislavu Škrabcu v slovenski javnosti nekoč in danes¹

O patru in jezikoslovcu Stanislavu Škrabcu (7. 1. 1844, Hrovača–6. 10. 1918, Ljubljana) pred koncem osemdesetih let 20. stoletja v javnosti (tako v šolstvu kot tudi v medijih) ni bilo dosti znanega oz. se o njem in njegovih delih ni poročalo.² Omenjen je bil sicer v določenih člankih in seveda predvsem Breznikovih delih, tudi njegovi *Jezikoslovni spisi* so bili izdani še pred drugo svetovno vojno (1916–1921). Proti koncu osemdesetih let ga je v *Portretih, razgledih, presojah* (1987) obširno predstavil Jože Toporišič, ki je o njem tudi predaval na Filozofski fakulteti. Šele v samostojni državi (po letu 1990) pa so bila na pobudo frančiškanov in v uredništvu Toporišiča objavljena *Jezikoslovna dela 1–4* (1994–1998). Danes so patru Stanislavu Škrabcu posvečeni: Škrabčeva domačija, Škrabčeva ustanova, Škrabčevi dnevi, tudi Škrabčeva štipendija za mlade

-
- Zaradi avtentičnosti jezika in tudi nedoslednega citiranja ter neupoštevanja Škrabčeve jezikoslovne misli v preteklosti, na kar opozarja tudi Toporišič (1987), v tem prispevku Škrabčeve misli navajamo izvirno, v takratnem, tj. Škrabčevem jeziku. Za lažje branje izpostavljamo predvsem takratni zapis polglasnika, tudi pred *r* (npr. vrsta – versta). Za lažje branje lahko uporabite tudi zgodovinske slovarje na www.fran.si in srbohrvaške slovarje (Jurancič 1986; Kafol, Mirjanič 2006).
 - V strokovni javnosti sicer Škrabec ni bil neznan, Rigler ga npr. skupaj z Valjavcem omenja kot pomembnega opisovalca tonemskega naglasa (Rigler 1968: 195–196), tudi Toporišič (1987: 69–96) svoj opis Škrabca v *Portretih, razgledih in presojah* napiše in objavi že leta 1970, kot pravi v uvodu, prav tako je leta 1971 objavil obširni portret Škrabca v *Slovenskem biografskem leksikonu*; 641–648). Zelo skopo (le sedem vrstic) in nenatančno pa je opisovanje v jugoslovanski enciklopediji, kjer napačno piše, da je bil profesor v Ribnici pri Gorici (!) (*Enciklopedija leksikografskog zavoda* 1964: 299).

jezikoslovce, zbirka Škrabčeva misel itn.³ Večina slovesnosti je vezana na njegov rojstni kraj Hrovačo pri Ribnici, kjer stoji obnovljena Škrabčeva domačija, ki priča o takratnem času, ob njej pa je postavljen sodobni paviljon podjetja Riko, v okviru Škrabčevih dni v Novi Gorici se tradicionalno zbirajo domači in tuji jezikoslovci. Bistveno manj Škrabčevo obarvan, vsaj v slovenski javnosti, pa je frančiškanski samostan na Tromostovju, kjer je Škrabec preživel svoje zadnje dneve življenja.

Škrabec namreč ni bil narodnobuditeljski pesnik – kot npr. večini Slovencev znan pesnik in slovničar, tudi duhovnik Valentin Vodnik –, in je podobno kot Kopitar (in Breznik) doživel usodo slovenskega jezikoslovca, tj. sorazmerno neprepoznavnost v javnosti. Nasprotno od Prešerna, ki je postavljen v osredje slovenske prestolnice. Pri Škrabčevem jezikoslovnem delovanju in pisanju je najbolj zanimivo prav njegovo pisanje na platnice verskega časopisa, ker mu drugje tudi zaradi ostrine njegovega peresa in drugačnih pogledov (metodologije) ni bilo dovoljeno objavljati.⁴

2 Škrabec in Breznik ter ustrezna kodifikacija slovenskega jezika

Breznik je izdal *Jezikoslovne spise* (prvi del je bil izdan eno leto pred Škrabčevo smrtjo) še v posvetovanju s Škrabcem, zato so bili Škrabčevo delo in jezikoslovne misli ohranjeni za slovensko jezikoslovje še pred koncem 20. stoletja. Škrabca je v drugi polovici 20. stoletja splošni javnosti odkril predvsem Toporišič, ko je pisal različne članke in enciklopedijska gesla (od *Slovenskega biografskega leksikona* (1971) do *Enciklopedije Slovenije* (1999), pa tudi posredno preko Breznikovih *Jezikoslovnih razprav* (1982)). Breznik, ki ga imenujejo za Škrabčevega učenca in tvorca prvega slovenskega pravorečja, o Škrabcu pravi: »L. 1870 je pričel objavljati svoje epohalne razprave o glasu in naglasu našega knjižnega jezika veleučeni frančiškan p. St. Škrabec.« (Breznik 1982a: 343) Breznik (prav tam: 343–364) je na osnovi Škrabčevih in Valjavčevih (1878–1895) razprav, ki jih je analiziral tudi Škrabec, ter pregledu del drugih slovenskih jezikoslovcev (npr. »Štajerca A. Murka«, ki ne naglašuje ustrezno in po nepotrebnem dovoljuje dvojnice (prav tam: 363)) opredeljeval pravila slovenskega naglasa in poudarjal, da ima slovenščina prosto oz. svobodno mesto naglasa (prav tam: 357). Breznik je tudi izpostavil pravorečno usmeritev: »Vse koroško-štajerske oblike se ne dadó vpeljati v kranjščino, ravno tako pa se tudi vse kranjske posebnosti ne dadó vzdržati. Naj se napravi pameten kompromis med obema dolgoletnima tekmečema, pogoje naj stavi pa – staroslovenščina [stara cerkvena slovanščina]« (prav tam: 87).⁵ Ali je Škrabec tudi kaj podobnega zapisal?

Da je dialektična izreka na Štajerskem, Koroškem itd. različna od dialektične izreke na Kranjskem, komu ni znano? Ali izobraženim mej nami je potrebna edinstvena, [...] »književna izreka«; in ta izreka ne sme biti neorganska zmes raznih dialektičnih izrek [...]. Zato pa nikaker ne mislim, da mora v vsem le kranjščina

3 To je v precejšnji meri zasluga prizadevnosti njegovega pranečaka Janeza Škrabca, uspešnega podjetnika, pa tudi spremenjenega družbenega okolja, ki se je začelo oblikovati konec osemdesetih let 20. stoletja (med drugim tudi s t. i. plakatno afero ob štafeti mladosti leta 1987 skupine Irwin znotraj NSK; Trampuš 2007).

4 Kot navaja Toporišič (1987: 70–71), Škrabcu niso hoteli objavljati ne pri Slovenski matici, ne v Jagičevem *Arhivu*, zaradi kritike Levstika pa niti ne več v *Kresu* niti *Novicah*, zato je svoje študije lahko objavjal predvsem na platnicah frančiškanskega časopisa, ki ga je tudi sam urejal.

5 Drugi slovenski pravopis Škrabčevega učenca Antona Breznika (1920) nekateri imenujejo »prvi slovenski pravorečni priročnik« (Rupel 1946: 4).

odločati, dasiravno je res, da splošno nihče ne more podreti, kar je vedel vže Stanko Vraz: »Krain war von jeher in slovenicis die tonangebende Provinz.« Le to je resnica, mora podlaga biti »književni« le ena izreka, in, da ta ne more biti rezijanska ali prekmurska. (Škrabec 1994a: 202; prim. Tivadar 2010)

Škrabec torej postavlja govor kot naravno danost, ki ga geografsko v največji meri opredeljuje »Kranjska«, tj. osrednja Slovenija. Kljub osrednjeslovenskemu izvoru pa tako Škrabec kot Breznik nista javnega govora izenačevala s svojim osebnim »kranjskim« govorom (npr. dolenjščino). Upoštevala sta tudi pisni jezik, vendar ne popolnoma, kar se vidi v ostrem protestu proti elkanju in »mehaničnemu« govorjenju (prim. Breznik 1982a: 343–364; Škrabec 1995: 36–58). O dolenskem govoru, ki naj bi zaznamoval Frana Levstika, pravi, da »se mi je celo zdelo, da malo preveč po domače zavija«. Škrabec ga je slišal še v živo, vseeno pa je Levstika kot intelektualca upošteval v smislu neelkanja (prim. hodil – [hodiū]; (Škrabec 1995: 49, objavljeno v *Cvetju* 1903). V začetku 20. stoletja seveda ni bilo posnetkov govora, tudi ni bilo medijev, prav tako slovenščina še ni bila toliko prisotna v javnosti. Ne nazadnje še ni bilo slovenske univerze, zato je bilo ugotavljanje ustreznega izgovora (med izobraženci) prepuščeno jezikoslovcu samemu in njegovemu (samo-)opazovanju.

3 Škrabec jezikoslovec opisovalec

Toporišič je ob stoletnici izida Škrabčeve naglasoslovne razprave O glasu in naglasu našega jezika v pisavi in izreki (1870) zapisal, da je o. Stanislav Škrabec »s svojim epohalnim spisom O glasu in naglasu našega jezika v pisavi in izreki uvedel obdobje slovenskega jezikoslovja,⁶ ki ga v polni meri zna ceniti šele sodobni jezikoslovni strukturalizem: Škrabec je namreč nekak njegov predhodnik.« (Toporišič 1987: 69)

Z besedicama *namreč* in *nekak* sicer Toporišič Škrabca ne opredeljuje kot pravega predhodnika strukturalista (tj. v sedemdesetih letih 20. stoletja pomenilo sodobnega jezikoslovca). Vendar lahko Škrabca jezikovnokulturno uvrstimo v kategorijo Vaclava Ertla (1927, 1929; tudi Vuković 2015; Nebeská 1996), ki je z upoštevanjem realnega gradiva in dobrih avtorjev mladogramatično puristično delovanje že usmeril k uporabniku, tj. rabi jezika. Škrabec je s tem, ko je sistematično opisoval realni govor, kar mu v vseh svojih delih Toporišič priznava, v bistvu začetnik strukturalističnega delovanja na Slovenskem. Z mnogimi svojimi idejami in opisi sicer ni uspel (npr. z zapletenim, na dolenjščini osnovanim samoglasniškim sistemom; Škrabec 1870, 1998), vsekakor pa je uspel z idejo o sodobni govorjeni slovenščini, ki naj je ne določajo jezikoslovci: »Da je narodna izreka končnega in predsoglasniškega l v naši slovenščini edina prava, to je, mislim, že nekaj časa znanstveno popolnoma dognana resnica.« (Škrabec 1995: 48)

Toporišič sicer pravi, da naj bi Škrabec težko priznal »manj idealno sodobno resničnost [...] in se je trmasto potegoval za boljšo in preprostejšo zgodovinsko resnico.« (Toporišič 1987: 95) Kakšna je bila predradijska javna slovenščina, vemo samo iz zapisov jezikoslovcev, ki pa so določene resnice tudi prilagajali, tj. subjektivno opisovali. Verjetno tudi Škrabec, ki pa je to priznaval (to je razvidno praktično v vseh njegovih razpravah v *Cvetju*, sedaj *Jezikoslovnih delih 1–4*). Škrabec

⁶ Toporišič teh besed Antona Breznika o Škrabcu ni ustrezno citiral, vendar je Breznika in njegovo delo zelo izpostavljal (uredil je tudi njegove jezikoslovne razprave).

je želel, da se pisava loči od izgovora, ki je bil drugačen zaradi zgodovinskih sprememb v jeziku. Prav tako je upošteval govor izobražencev – celo zasebni, spontani govor (Škrabec 1995: 49): »Po moji misli je prava knjižna izreka naše slovenščine prav ta, ki se sliši v neprisiljenem govorjenju izobraženih Slovencev v zasebnem občevarju.« Lahko rečemo, da je ta Škrabčeva misel zelo podobna Toporišičevi usmeritvi v knjižni oz. splošni pogovorni jezik ter Voduškov občevarni jezik, ki naj bi ga govorili izobraženci v osredju (narečni govori pa naj bi po Voduškovih napovedih (v začetku šestdesetih let) tako ali tako kmalu izginili, kar se še do danes ni zgodilo (več v Tivadar 2012)). Škrabca je torej zanimal resnični govor in sodobni jezik, ki ga je opisoval. Želel ga je tudi standardizirati na način, da bi bil sprejemljiv za čim več ljudi. Na zapis, lahko rečemo celo žalitev dr. Ilešiča,⁷ da je Škrabec »naš jezikoslovni Rousseau, ki kliče neprestano: a la nature ter uvaja v salone vse sloje z ulice in iz gozda«,⁸ je odgovoril: »Verjemite mi, g. doktor, meni ni za salone, meni je za šole in za cerkve; te in njih potrebe poznam nekoliko, salonov pa nič.« (Škrabec 1995: 48) V nasprotju s Toporišičevo in Voduškovno usmeritvijo v prestižnejši govor intelektualcev se Škrabec ne izogiba »vseslojnosti« knjižnega jezika, ampak jo celo zagovarja: »Pa morebiti je hotel g. doktor z besedo »s a l o n « označiti le knjižni jezik nasproti narečjem, ki bi mu bila [označuje] »s l o j i z u l i c e i n i z g o z d a «? Morebiti! Vender tudi v tem pomenu jaz ne morem priznati takemu očitjanju nika-ke opravičenosti. Jaz ne vjam iz narečji v knjižno slovenščino ničesar, kar ne bi bilo v nji davno pred meno.« (Škrabec 1995: 48) Škrabca zanima realen, živ, nesalonski govor, izpostavlja predvsem šolo in cerkev, kjer se je dogajalo takratno kulturno življenje na Slovenskem in kjer je na žalost bilo dosti »modnega eljanja, ploda nevednosti« (Škrabec 1995: 52). O salonih pa ironično pravi: »Da bo naša 'slovenska' gospoda kedaj do kaj takega prikobacala, to je zelo malo verjetno, smešno torej pri nas govoriti o 'salonih'« (prav tam).

Škrabec torej upošteva rabo, vendar narečja ne enači s knjižnim jezikom. O mnenju večine javnih govorcev pravi, da ne ve zagotovo, kakšno je, kakor tudi ne vedo tisti, ki o tem pišejo.⁹ Zelo aktualna misel za današnji čas, ko se pogosto določene podatke predstavlja kot absolutne, čeprav je (slovenski) jezik še bolj razslojen in hitreje spreminjajoč kot v Škrabčevem času. Škrabec je protestiral z argumenti proti popolni določenosti – seveda je bil zelo oster razpravljavec, ki je želel dokazati svojo resnico. Dokazoval jo je z jezikoslovnimi argumenti v najširšem smislu – kontrastivno primerjalno slovansko (od ruščine do »serbohervaščine« in bolgarščine), nemško, tudi angleško in francosko itn. (npr. Škrabec 1995: 36–56).

Toporišič (1987: 95) upravičeno sklene, da je »Škrabec zgled pravega znanstvenika, ki govori le s treznimi argumenti resnice in morda prav zaradi tega ostaja v svoji dobi manj priznan, kot zasluži.« Odločno delovanje in skrb za kakovostno ter naravno (sodobno) izreko (npr. ljudskim učiteljem je treba z zgodovinskimi argumenti določiti pravilno izreko, ki jo morajo uveljaviti nadzor-niki in profesorji; Škrabec 1995: 46) sta odraz takratnega časa (začetek 20. stoletja), ko se je – predvsem govorjena – slovenščina šele standardizirala in celovito umeščala v javni prostor.

7 Očitno so se s Škrabčevimi mislimi precej ukvarjali in o njem tudi pisali, niso pa mu dovolili objavljati.

8 Mogoče pri tej pikri pripombi dr. Ilešiča ni nepomembno dejstvo, da je Škrabec izhajal iz kmečke družine in je bil franciškan.

9 Ilešič je poudarjal, da ga razume tako »viničar« kot tudi »tržaški okoličan«, Škrabec pa pravi, da njega tudi, čeprav malo drugače govori (Škrabec 1995: 48).

4 Škrabec in pravorečje – problem »elkanja« in razmerja med pisnim in govornim jezikom¹⁰

Eden največjih problemov konec 19. in na začetku 20. stoletja je bil izgovor črke <I>, kar se v nekaterih primerih izpostavlja še danes. Slovenščina ima namreč sorazmerno fonetični pravopis, prav Škrabec pa je vzpostavljaval t. i. fonemski zapis (zapis po osnovni, t. i. krepki, varianti: nadstropje, vzeti, hodil ...).

Pravorečje ali ortoepija, tj. »jezikoslovna veja, ki išče in ugotavlja najboljši stalni način izgovaranja fonemov in njihovih nadsegmentnih (prozodijskih) lastnosti oz. izgovaranja (= branja) zapisov obojega«¹¹ (Toporišič 1992: 205), je aplikativna veja jezikoslovja, ki je vezana na jezikovno disciplino – glasoslovje, ki zajema fonetiko in fonologijo. Škrabca lahko upravičeno imenujemo tako za očeta slovenskega glasoslovja in pravorečja, saj se je sistematično ukvarjal z ustrežno izgovorjavo in zapisom ter analizo glasoslovne ravni jezika. Tako je Škrabec v razpravi *O glasu in naglasu, O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi leta 1870* (Škrabec 1998: 11–50) predlagal izpopolnitev slovenske pisave za jezikoslovne potrebe. To misel je potem po že končanem jezikovnem študiju v Gradcu, kjer je študiral klasično in slovansko jezikoslovje (državni profesorski izpit je zaključil 1876), nadgrajeval v franciškanskem časopisu *Cvetju z vertov sv. Frančiška*.¹² Opozarjal je tudi na natančni zapis za šolske, »navadne učne potrebe«.

Zavedal se je tudi pomena slovenščine kot tujega jezika,¹³ ob tem pa izpostavljal neenotnost slovenskega knjižnega jezika. Še posebej je poudarjal »edinosten olikan zborni ali govorni jezik«, pravilno »izreko literarnega jezika«, ki jo je še posebej potrebno označiti »[...] v učnih knjigah – gramatikah in besednjakih –, da bi po njih občna postala vsej narodni inteligenciji.« (Cvetje 1880/8; citirano po Škrabec 1994: 38–39)¹⁴ Škrabec je opozarjal na problem zapostavljanja slovenščine in je dokazoval njeno samobitnost nasproti drugim jezikom, toda v skladu z osnovnim namenom jezika – sporazumevalno funkcijo. Ob obravnavi Levčevega pravopisa in problema l-kanja pravi:

Blagoglasje je v jeziku lepa reč; vender, kaker smo vže prej videli, ni poglavitna reč. Slovenska izreka mora biti najprej slovenska, potem še le blagoglasna, in blagoglasna bodi [...] najprej večini našega naroda, kateri je domač glas prijetniši od tujega, potem pa nadalje tistimi milijonom Slovanov, ki so si ohranili v tem oziru [elkanje oz. eljanje] nepopačen sluh. (Škrabec 1994b: 385)

10 Več o pomenu Škrabca za normiranje slovenskega jezika v Tivadar 2003, 2004.

11 Pravorečje pomeni tudi knjigo zapisanih pravil, ki poleg pravorečne norme še posebej opozarja na določene izgovorne in ostale pravorečne probleme (glej Toporišič 1992: 205).

12 »Ker pa je stvar, ki se v njem [v razpravi *O glasu in naglasu*] obravnava, važna in, kaker bi jaz mislil, interesantna za vsakega omikanega rodoljuba, ki hoče svojo slovenščino vsaj v očitnih [javnih] govorih prav in čedno govoriti, in ker so se v desetih letih moje dotične misli [...] popravile, za to se mi ne zdi neprimerno na tem, znanstvenim opazkam določenem mestu [na platnicah *Cvetja*] na kratko razložiti, kakovo si zdaj, po skoraj dvajsetletnem prevdarjanju in preiskovanju, mislim pravo izreko našega literarnega jezika [...]« (Cvetje 1880/8; citirano po Škrabec 1994a: 39)

13 »[I]mamo na misli ptujca, ki se iz knjig naše slovenščine ne more naučiti, da bi jo znal prav brati in govoriti.« (Cvetje 1880/8; citirano po Škrabec 1994a: 38)

14 Škrabec se je zavedal, da mora slovenski »olikan« govor, tj. knjižna izreka oz. standardni govor postati »občni«, tj. splošni. O pomenu poučevanja govori ena njegovih najpomembnejših razprav iz leta 1903 *O učenju naše knjižne slovenščine v začetnih in v višjih učiliščih*, ki jo je napisal kot odziv na razpravo in brošurno izdajo letnega poročila goriške državne gimnazije prof. F. Žnidaršiča *Zur Pflege der slovenischen Schriftsprache anösterreichischen Gymnasien* (Škrabec 1995: 35–58).

Škrabec je – v tem primeru – z blagoglasnostjo nastopil proti blagoglasnosti, s slovensko-slovansko proti nemški, kar je logično za čas na prelomu stoletja, ko še nismo imeli slovenske oz. jugoslovanske države. Predvsem pa poudarja, da mora biti »blagoglasna [tj. sprejemljiv] večini našega naroda«. Vedno se je boril proti »blagoglasnosti« (osebnemu jezikovnemu občutku) kot normativnemu načelu za ugotavljanje norme govorjenega jezika. Jezikoslovne utemeljitve postavlja nad blagoglasnost z ironičnim vprašanjem g. Perušku, ki je oblike na v (zapis in izgovor bravec nam. bralec; Škrabec 1994b: 381–383) zavračal kot neblagoglasne, »gorenjsko kmetavzarske«: »[...] Ali [so] morda zato [neblagoglasne], ker je po 'jezikovnih zakonih utemeljeno'?» (Prav tam: 382)

Škrabec se je zavedal tudi problema polglasnika. O polglasniku pravi (Škrabec 1916–1921: 303, Škrabec 1995: 2): »[T]isti samoglasnik, ki je pri nas najbolj zaničevan, tako da še svoje čerke nima, polglasnik, dela našo slovenščino nekako moško in obenem lehkotno, mejtem ko ima hervažčina se svojimi polnimi glasovi nekaj težkega, pa zraven – kako bi rekel, da ne bi žalil? – nekaj ženskega, morda celo otročjega.«

Škrabec govori o polglasniku kot o prastarem glasu in posebni prednosti slovenščine, ki se je ohranil v kratkih zlogih (Škrabec 1994b: 9), Škrabec nastopi tudi proti dodatnemu reduciranju samoglasnikov in ga šteje kot napako oz. »prenaglost« (prav tam: 8). Ob opredelitvi polglasnika izpostavi nereduciranje samoglasnikov, kar je v slovenskem narečno razslojenem jeziku bila najustreznejša rešitev za normiranje, poenotenje javnega govorjenega jezika in tudi pisave. Sodobni razvoj jezika in pogosto pisno pripravljane poročila in drugih medijskih vsebin (branje s TV-bralnika; Tivadar, 2012, 2016) pritrjuje tej Škrabčevi usmeritvi k enotnemu pisnemu jeziku. Pri čemer pa pisnemu jeziku ne sledi popolnoma, npr. kot mehanično izgovarjanje zapisa, ampak se zaveda sodobnega razvoja jezika, ki je pri govorjenem jeziku še toliko intenzivnejši. Škrabca moti predvsem napačna vzgoja v šolah, saj poleg »teoretičnih« zmot, da imamo le šest samoglasnikov, otroke namesto različnih glasov (in s tem tudi naglasa) učijo zlogovati, torej brati pravzaprav brez naglasa oz. z več naglasi – misliti, vérújété (Čar 1995). Ob tem Škrabec še poudarja, da »imajo vsi stariši literaturni jeziki svoj historični pravopis, ki se ž njim sedanja izreka že davno več ne vjema« (Škrabec 1995: 61), zato tudi določeno razlikovanje v izgovoru in pisavi ni nič usodnega. Pri tem je mislil tudi na u-jevski izgovor predloga /v/ in /l/ (Cvetje 1889, 1902, 1914; *Jezikoslovna dela* 1–3; Škrabec 1994–1995; glej tudi Toporišič 1987: 79–80).

5 Škrabec kot fonetik

Kot Dolenjec sicer s svojim zapletenim, pod vplivom lastnega ribniškega govora oblikovanim samoglasniško-naglasnim sistemom knjižne slovenščine ni uspel (Škrabec 1870; prim. Toporišič 1998). Vendar je postavil dosti opredelitev posameznih fonetično-fonoloških kategorij. V svojih glasoslovnih razpravljanih je terminološko opredeljeval naglas že konec 19. stoletja v razpravi *O poudarjanju in naglaševanju*: »Poudarek ali naglas imenujemo navadno z nekolikim povzdignjenjem sklenjeno ojačanje glasu pri izgovarjanju keterega zloga v besedi ali ketere besede v stavku.« (Cvetje 13 (1894); citirano po Škrabec 1994b: 168).

Škrabec je kot fonetik in pravorečnik tudi smiselno opredelil razliko med govorom in pisavo, pri čemer ni delal kodifikacijske razlike med tujimi, tj. govorcji slovenščine kot drugega jezika, in domačimi govorcji:¹⁵

Kopitar, ko ponosniši gorenjec [ponosnejši Gorenjec od ponižnega Dolenjca Metelka], ni vpognil tako globoko herbta pred mogočnim tujcem. Tujec, če hoče znati našo slovenščino, se je mora učiti take, kakeršna je, in zlasti njemu je namenil svojo »Haupt Leseregel«. Ke bi bil le na domače ljudi mislil, bi bil moral postaviti namestu nje »Haupt.Schreibregel«. Namestu »pisal l i e s pisov« bi moral učiti: »pisov s c h r e i b pisal«, ker je domačinu oblika »pisov« od mladega znana in se ima iz slovnice učiti le pisave »pisal«; tujec pa, ki se iz knjig uči naše slovenščine, vidi naj prej obliko »pisal« in se mora potem učiti izreke, njemu torej v versti velja: »l i e s pisov«. (Škrabec 1995: 58)

Zelo zanimiv je tudi Škrabčev fonetični opis izgovora fonema /l/, pri čemer izpostavi raznolikost izgovora slovenske črke <l>:

S čerko »l« pišemo glas,¹⁶ ki ni in ni bil vedno in povsod enak, zlasti ne vedno in povsod tisti, ki ga imenujejo pri nas neki gospodje čisti »l«. Koliko je vseh raznih čistih in nečistih »l«-ov, to ne bi vedel za gotovo povedati niti kak učen fonetik. Techmer jih je sestavil v »Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft, I. Band« str. 180 v pregledu: 15, in nadalje jih omenja še nekoliko. Navadnemu »l« pripisuje »articulatio linguolateralis alveolaris«, to se pravi, da ta glas nastane, ako se konec jezika vpre v gorenjo čeljust, torej na rob nebá, kjer so zobje vsajeni v svoje luknje (te luknje se imenujejo »alveoli«) in zrak se porine ob straneh jezika, ki je zato stisnjen v sredo in v zadnjem delu, kar se da, znižan. Tega glasu Rusi in Poljaki nimajo; nadomeščajo ga v tujih besedah sè svojim mehkim, topljenim ali palatalnim »l«, ki se nareja, ako se konec jezika vpre v dolenje zobe, srednji del pa proti terdemu nebu (palatum) vpogne ter tako ob straneh zrak porine iz ust. (Škrabec 1995: 37)

Škrabec je torej artikulacijsko natančno opisal tako slovenski »čisti«, zadlesnični sprednji, [l], kot tudi mehčani [lʲ], kot ju opredeljuje *Slovenski pravopis* (2001: 73, 141). Škrabec predlaga tudi preprosto sistemsko rešitev odprave l-kanja (ob tem primerja slovanske jezike, tudi ruščino, med sabo in slovenski sistemski razvoj sodobnega jezika):¹⁷ »Jaz pa bi dejal, da bi vtegnil biti to natoren razvitek, pomikanje proti cilju, ki je pri nas že dosežen, olajšanju izreke po prehodu temnejšega končnega in predsoglasniškega l v w, jasnejšega predsamoglasniškega l v srednji ali 'čisti l'«. (Škrabec 1995: 42)

Tovrstna razmišljanja in utemeljitve so kasneje vodila v odpravo l-kanja in branja po črki.

¹⁵ Kot pravi Škrabec, je »ponižnji Dolenjec« Metelko tujim govorcem slovenščine dovoljeval brati po črki, torej vsak zapisani / kot l in je takšni tuji izgovarjavi dajal prednost pred domačim govorom (Škrabec 1995: 58).

¹⁶ Terminološko seveda še ne uporablja besede fonem, saj se je le-ta termin v jezikoslovju širše uveljavljal šele v tridesetih letih 20. stoletja, ko je izšla znamenita Trubeckojeva fonološka razprava (1939).

¹⁷ Škrabec dvoglasniško in dvoustnično varianto [ɫ], po Škrabcu zapisano kot w, izgovarjavo predsoglasniškega <l> utemeljuje z izgovorom temnejšega l v ruščini (Veliki Rusi), kakor govorijo tudi preprosti kmetje na Goriškem, Notranjskem, Dolenjskem in Štajerskem, kar naj bi bil »natoren razvitek«, tj. naravni razvoj, proti cilju, »ki je pri nas že dosežen« – lažje izgovorljivemu dvoglasniškemu w (Škrabec 1995: 42).

6 Škrabčev pomen za slovenščino in slovensko jezikoslovje

Na koncu se moramo ozreti še na zgodovinske okoliščine. Prav v letu Škrabčeve smrti 1918 je slovenščina iz nemško-zahodnoslovenskega prostora, kjer smo bili v času Avstro-Ogrske, v okviru prve jugoslovanske države kulturno intenzivneje zakorakala v južnoslovanski prostor. To je vplivalo tudi na jezikovnokulturno politiko. Če se je na Češkem in Slovaškem z oblikovanjem teorije knjižnega jezika znotraj praške šole po nastanku Masarykove Češkoslovaške jezikoslovje izrazilo distanciralo od purističnih posegov v jezik in se usmerjalo k rabi (z ustanovitvijo države in državnostjo jezika ni bilo več treba nasprotovati nemškemu jeziku in je bila regulacija jezika nepotrebna), se je na Slovenskem še pojavljal puristični princip, tudi pri Škrabčevem nasledniku Antonu Brezniku (glej Pallay 2017). Zakaj? Glede na razvoj dogodkov v 20. stoletju in ne nazadnje tudi boj za pravice slovenščine v javnosti še v osemdesetih letih 20. stoletja (*Posvetovanje o jeziku* 1983) je gotovo k temu pripomoglo tudi družbeno, slovenščini nenaklonjeno okolje na državnem nivoju, vključno z vojsko in diplomacijo ter državnim parlamentom (Tivadar 2012).

Ali je bil slovenski »zmerni purizem«¹⁸ še v prvi polovici 20. stoletja ustrezen, potreben? Ne. Sploh če upoštevamo dejstvo, da je Škrabec že konec 19. stoletja zagovarjal opisovalni princip enakopravnega jezika jezikovno samozavestnih govorcev.¹⁹ Ob tem se je distanciral od »salonskosti«, tj. izključevalne prestižnosti, jezikovne probleme je argumentiral s tradicijo in razvojem slovenskega jezika, razvojem drugih slovanskih jezikov, stanjem jezika v madžarščini, nemščini idr. Kljub njegovi odločnosti, Toporišič (1987) je rekel, da je bil celo »trmast«, moramo izpostaviti predvsem dosledno argumentiranje in zavezanost jezikovni rabi; upošteval je rabo v prvi vrsti v cerkvi in šoli, kjer je slovenščina takrat v polnosti živela. Škrabec je bil tudi usmerjen v samostojno odločitev slovenskih govorcev, kako in koliko bodo govorili slovenski jezik: »Najboljše orglje ne bodo pele tistemu, ki se ni zadosti orgljati učil. Najpopolnši, najplemenitiši jezik ne bo rešil svojega naroda, ako ga ta ne ceni, ako se zanj malo meni.« (Škrabec 1994a: 219)

Razvoj jezika je torej prepuščal govorcem in njihovi rabi, kamor so predvsem v naslednjih desetletjih 20. stoletja po Škrabčevi smrti usmerili sodobno jezikoslovje anglist V. Mathesius in drugi jezikoslovci Praškega lingvističnega kroga. In ta praška teorija še vedno vpliva na sodobno jezikoslovje (Vuković 2015) v svetu in tudi v Sloveniji. Toda to je druga zgodba za nov članek o Škrabcu in njegovih sodobnikih ter »naslednikih« v Pragi, takratnem svetovnem jezikoslovnem središču.

Literatura in viri

- BREZNIK, Anton, (1911) 1982a: Naglas v šoli. *Jezikoslovne razprave*. Uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 343–364.
- BREZNIK, Anton, (1913–1915) 1982b: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Jezikoslovne razprave*. Uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 83–133.
- ČAR, Janko, 1995: Pravorečje pri Škrabcu, Ruplu in Toporišiču. *Škrabčeva misel 1*. Uredil Jože Toporišič. 45–52.
- Enciklopedija Slovenije*, 1999. Ljubljana: Mladinska knjiga.

¹⁸ O zmernem (pozitivnem?) purizmu v slovenščini piše Kalin Golob (1996: 84).

¹⁹ Če bi Škrabec objavljaval v takrat priznanih časopisih, bi mogoče bil njegov jezikoslovni vpliv še večji in ne bi prišlo do purizma v 20. stoletju. Prav Škrabčeva dosledna argumentacija in »zavezanost resnici«, Toporišič to imenuje prava znanstvenost, namreč vsakršen nasilni, nenaravni, tj. puristični, poseg v jezik prepereči. Purizem pa spodbuja želja po dominantnosti tako jezika kot jezikoslovcev osebno, česar se moramo varovati še danes.

- ERTL, Václav, 1929: *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praga.
 Fran: www.fran.si
- JURANČIČ, Janko, 1986: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KAFOL, Igor, MIRJANIČ, Branka, 2006: *Hrvaško-slovenski, slovensko-hrvaški slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi. *Jezik in čas*. Ljubljana: ZIV. 77–91.
- NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 1964. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod. 299.
- PALLAY, Josef, 2017: Slovinsko-slovenské paralely jazykového purizmu v medzivojnovom období. *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani: posvečeno Andreju Rozmanu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 141–152.
- Posvetovanje o jeziku*, 1983: Slovenščina v javnosti: gradivo in sporočila / Posvetovanje o jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979 (odgovorna urednica Breda Pogorelec). Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
- RIGLER, Jakob, 1968: Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 13/6. 192–199.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (= SSKJ), I–V, 1970–1991. Ur. Anton Bajec idr. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, ©2001. Uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovenski biografski leksikon*, 1971: Geslo S. Škrabec. 641–648.
- Stanislav Škrabec: https://sl.wikipedia.org/wiki/Stanislav_%C5%A0krabec
- ŠKRABEC, Stanislav, 1870: O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovna dela* 4. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 11–50.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1916–1921: *Jezikoslovni spisi*. Uredil Anton Breznik. Ljubljana: Leonova družba.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1994a: *Jezikoslovna dela* 1. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 39–52, 274–278.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1994b: *Jezikoslovna dela* 2. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1995: *Jezikoslovna dela* 3. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1998: *Jezikoslovna dela* 4. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Aktualnost in uporabnost Škrabčevih razprav za sodobni slovenski jezik in jezikoslovje. *Slovenščina v šoli* 9/2. 1–8.
- TIVADAR, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*. Magistrsko delo. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- TIVADAR, Hotimir, 2010: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 35–44.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija*. 60/4. 587–601. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf
- TIVADAR, Hotimir, 2016: Položaj pravorečja in retorike v sodobnem svetu: govorno neznanje in z njim povezana socialna diferenciacija. *Slovenščina danes* 52/7–8. 135–150.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1970: Življenje in delo o Stanislava Škrabca. *Slavistična revija* 18. 179–217.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1987: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1998: Življenje in delo p. Stanislava Škrabca. *Jezikoslovna dela* 4. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 591–606.
- TOPORIŠIČ, Jože, ©2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- TRAMPUŠ, Jure, 2007: Plakatna afera. *Mladina* 20. <http://www.mladina.si/97147/plakatna-afera/>
- TRUBECKOJ, Nikolaj S., 1939: *Grundzüge der Phonologie*. Praga: TCLP 7.
- VALJAVEC, Matija, 1878–1895: *Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku*. Zagreb: Dionička tiskara.
- VUKOVIČ, Petar (ur. in prev.), 2015: *Jezična kultura. Program i naslijeđe Praške škole*. Zagreb: Srednja Europa.